

CENTRO EUROPEO DI STUDI TRACI

Anno/Anul XIX. N. 186

Aprile/Aprilie 1990

Noi Tracii

Mensile. Spedizione abb. postale Gruppo III 70% - 00187 Roma, Foro Traiano 1/A, Tel. 06/679.77.85

INFLUENȚA SCRITORILOR STRĂROMÂNI ASUPRA LITERATURILOR SLAVE

de Prof. univ. PANDELE OLTEANU

Suntem pe deplin convingși că tema anunțată în acest titlu va surprinde pe cei mai mulți dintre cititori. Poate că cei mai puțin avizați o vor considera chiar forțată. Mărturisim că adânc surprinși am fost și noi când am constatat identități de text, de structură, de izvoare între operele scriitorilor străromâni și între operele slave cele mai vechi de diferite genuri. M-a bucurat că numele acestor scriitori din bazinul carpato-danubiano-pontic este urmat de precizarea «dacul», «tracul», «scitul», «râmleanul». Bătrânii noștri cărturari au copiat, au prelucrat și au tradus unele din aceste opere slave de diferite redacții în slavona din Țările Române, din Transilvania și din Banat. S-a creat astfel o literatură slavo-română de diferite genuri, care completează istoria literaturii vechi a Slavilor de sud și de est. Este o literatură de izvod latino-bizantin, din care s-au tradus și în limba română cele mai vechi cronici, pravile, cazanii, cărți de cult, cărți populare etc.

În majoritate, aceste opere sunt de izvod latino-bizantin, cum am dovedit prin studii monografice însoțite de texte paralele bilingve despre *Izvoarele primelor pravile în limba română, ale vechilor cazanii românești, ale Fiziologului* în sud-estul Europei, ale celebrei opere florilegice *Fiore di Virtù - Floarea darurilor*. Izvoarele învățăturilor de la Câmpulung Muscel (1642) etc. În acestea se identifică textologic canoane, cugetări, pagini întregi, termeni juridici din *Institutiones* a lui Gaius Noster «dacul», din Ioan Cassian, din Dionisie Exiguus etc.

În cercetarea noastră ne-au ajutat mult noile repertorii de manuscrise slave, grecești, slavo-române, studiile specialiștilor din țară și din străinătate. Edițiile de opere alese publicate în monumentală serie «Filocalia», începând cu operele scriitorilor străromâni, cu care începe cultura și literatura strămoșilor noștri. Existența lor în spațiul danubiano-pontic, îndeosebi în Sciția Minor, în secolele II-VII, constituie o dovadă de nezdruccinat a continuității noastre de milenii în vechea și marea Dacie, în cetățile munților, ale codrilor, pe cursul apelor, pe țărmul pontic. Este un răspuns deosebit asupra teoriei aștiințifice a neoroslerienilor, concretizată în noua «Istorie a Transilvaniei», apărută la Budapesta în anul 1986, Erdély Története.

Scriitorii străromâni trăiesc în epoca de formare a limbii și a poporului român sorbind adânc din miezul creștinismului primitiv, apostolic, cum spunea cândva Rădulescu Motru. Acești scriitori apără, prin operele și activitatea lor, noua învățătură creștină. Condamnă pe ereticii în dogma cristologică teopashită. Dionisie Exiguus veghează în *Codicele* său la o formulare exactă a canoanelor în greacă și latină, conform hotărârilor din reuniunile epocale ale sinoadelor de la Nicea din anul 325 până în anul 451 (Calcedon). Este ideologia cu care începe și se dezvoltă întreaga cultură europeană, cum subliniază gânditorul C. Noica, demonstrând în același timp că ideologia legendelor apărute în Germania de Nord în anii 900-1000 nu poate constitui începuturile culturii europene, fiind prea târzie și mult mai săracă în conținut.

Prin activitatea lor spectaculară desfășurată în Sciția Minor, în Bizanț, în Egiptul elenistic, în Orientul apropiat, la Roma, la Marsilia etc.; prin conținutul variat, complex, general uman și creștin de un înalt nivel, scriitorii străromâni sunt reprezentanți de elită ai culturii în general. Dovadă-răspândirea în mai multe limbi și actualitatea peste veacuri a operelor lor canonice, parenetice, muzicologice, apologetice etc.

Pentru a lămuri acest fond și fenomenul în general, trebuie ca în studiul izvoarelor să ținem seama nu numai de înzestrarea, de formația lor, de superioritatea ideologiei creștine față de cea păgână, dar și de *substratul culturii și civilizației milenare dezvoltată în Europa de sud-est*. Zona carpato-balcanico-pontică a fost ca o placă turnantă, receptând din toate punctele cardinale ceea ce era înaintat în cultură și civilizație. Era o încrucișare de drumuri internaționale și intercontinentale. Un pod spre Egiptul elenistic, spre Asia, spre Marea Baltică. S-a constatat că în Europa de sud-est au luat ființă cele mai vechi organizații obștești de pe continentul nostru, cele mai bune drumuri și mai bine controlate. Structura variată a reliefului, condițiile climaterice, roadele pământului, bogățiile subsolului, fauna, flora, au înlesnit aci dezvoltarea celor mai vechi așezări de agricultori și păstori. Sud-estul Europei, cu prelungiri spre Eurasia, ar fi, după mulți arheologi, antropologi, etnografi, folcloriști, lingviști, specialiști în ceramică, cea mai veche vatră a populațiilor indo-europene, a căror ocupație de căpetenie era agricultura. În limba și în conținutul vechilor cărți vedice se identifică elemente din zona din jurul Car-

paților, care nu există în India. Migrația Indoeuropenilor nu ar fi din India spre Europa, ci invers. Chiar cărțile vedice nu ar fi create în India, ci traduse. În limba română se păstrează lexeme străvechi, expresii arhaice, care se identifică nu numai în vechile limbi indoeuropene, în graiuri, în texte rare, dar și în cărțile vedice, începând cu numele a numeroși zei. Reiese aceasta și din contribuțiile cercetătorului român Gabriel Gheorghe, care este, alături de alți specialiști străini, un pionier în problematică. Vezi, de exemplu, în «Revista de etnografie și folclor», 1988, 1, pp. 47-62, sau prețiosul studiu despre *Proverbele românești în comparație cu cele din limbile romanice*, București, 1986, p. 426. Revelator prin noutăți este și studiul arheologului englez Colin Renfrew, *Before civilization*, apărut în «Noi Tracii», 1988, n. 159, pp. 9-12.

Multe elemente din lunga istorie a limbii și culturii populațiilor străvechi din Europa de sud-est se păstrează în substratul greco-pelasg, tracogeto-dac, iliro-dalmat. O bună parte din aceste elemente de substrat străvechi s-au păstrat în limba, în mitologia, în ritualurile, în folclorul și în dreptul consuetudinar al noilor popoare din Europa de sud-est. Au pătruns și în vechile canoane, în proloage. Biserica creștină le-a interzis.

În unele nomocanoane, ca *Bealecevski*, de redacție rusă, se vorbește de femeile *ghiludy*, care beau sângele copiilor. Astfel de nomocanoane, socotite *rele-chudye*, Biserica creștină a poruncit să fie arse. Totuși multe din aceste credințe și ritualuri străvechi au fost încreștinate și acceptate. Unele aveau caracter universal. De exemplu, conceptul despre planta *manna*, frecvent și în limba română, depășește cadrul biblic și spațiul egiptean, cum a arătat Mircea Eliade. *Coliva*, atestată în limba pelasgă, cum a arătat lingvistul bulgar Vladimir Gheorghiev, era legată de cultul morților. Ea rămâne și în creștinism «Le gateau des morts» (Mircea Eliade).

În numeroase canoane se vorbește de *pământul mamă umedă*, care ne hrănește pe toți și în care ne vom întoarce: *terra mater*, sl. *matī syraia zemlja*. *Mama glia* era zeița pământului. Poate *geea* - pământul, mama celor însuflețiți.

Străvechiul obicei al *Frăției - fârtat și nefârtat* reprezintă dualismul dintre bine și rău. În sud-estul Europei era general încă din primul mileniu a.C. Substratul este iliro-trac. Obiceiul fraternizării are caracter autohton. S-a întărit prin noul ritual creștin al *frăției de cruce* (P. Caraman, R. Vulcănescu etc.).

Cultul calului zeificat de Traci, deoarece credeau că are puteri chtonice, se păstrează în obiceiurile legate de sărbătorile sfinților călăreți: Gheorghe, Ilie, Teodor, în obiceiul *Gogiu*. La sâmbăta sfântului Teodor, Bulgarii fac și astăzi colacii în forma unei copite de cal. Ecouri din cultul calului se păstrează și în jocul Călușarilor, la Români (lat. *collisales* sau *kukeri i rusalki*, la Bulgari). Despre sfinții călăreți s-au scris cele mai alese omilii. De aceea considerăm că operele scriitorilor străromâni ar trebui studiate sub aspectul acestor izvoare.

Să ilustrăm acum importanța acestor opere prin traducerea lor în literaturile slave, slavo-române și română veche.

Cercetarea e mai pretențioasă pentru că materialul documentar zace în manuscrise slave, grecești și române din țară și din străinătate.

1. În general, cercetările trebuie să depășească domeniul patristic. Ne gândim la opera *Institutiones* a jurisconsultului roman Gaius Noster, în formarea terminologiei juridice slave și române.

Opera sa, *Institutiones* este citată frecvent în noul tratat de *Istoria dreptului român* (I, 1980). Un pasionat cercetător al lui Gaius Noster, latinistul A. Popescu, care a și tradus în limba română *Institutiones* (București, 1982), îl consideră dac de origine. Gaius a activat la Roma și mai ales ca jurist consult roman într-un oraș din Balcani, în secolul al II-lea. Multe din regulile sale juridice din *Institutiones* au intrat în dreptul cutumiar roman. Pe această cale s-au răspândit și la popoarele din sud-estul Europei. Mai târziu, *Institutiones* au influențat monumentele juridice bizantine, ca și *Codicele* lui Justinian. Instituțiile lui Gaius au însă prioritate prin vechimea lor. Se răspândiseră în sud-estul Europei înainte de *Basilicale* de *Prochirom* sau de *Hexabilul* lui C. Harmenopol etc., care s-au tradus și în slavă. Terminologia juridică latină s-a păstrat nu numai în greacă, dar și în slavă, și mai ales în română. Neînțelegându-se acești termeni de un public mai larg, s-a simțit nevoia explicării lor prin glosare care însoțeau monumentele juridice, îndeosebi *Sintagma* lui Matei Vlastaris (1335). Pe vreo patru manuscrise slavo-române, conținând acest monument juridic, se păstrează glosare salvo-române, latino-slave, greco-slave. Pe un singur manuscris scris în Moldova pe la 1520 - dar păstrat la Moscova -, se păstrează aproape 700 de glose slavo-române, marcând începuturile scrisului în limba română, din necesități interne.

Filologii români au studiat aceste glosare începând cu Ion Bogdan, Diomid Strungaru, Matilda Georgescu, G. Mihăilă, Radu Constantinescu, care indică chiar leme grecești și slave (1984). Explicarea acestor termeni juridici, care sunt de obicei într-o formă coruptă, trebuie făcută însă *pe baza izvorului latin* din care s-au preluat, începând cu *Institutiones* de Gaius. La aceste izvoare nu merg nici juriștii slavi, care au studiat influența dreptului roman în Balcani. Nu face aceasta nici distinsul jurist bulgar M. Andreev, deși numeroși termeni juridici, de origine latină, au intrat chiar în limba bulgară comună. Nu sunt numai substantive, dar și verbe latinești.

Cercetând într-o lucrare specială această terminologie juridică, am constatat că se identifică în *Instituțiile* lui Gaius, cu adevăratul lor sens și formă inclusiv *actio noxalis* nu «moxalis» referitoare la despăgubiri sau legea *Furia Aquilia* sau *Falchidia*, referitoare la succesiuni și moșteniri, care intrase în dreptul cutumiar roman și din *Instituțiile* lui Gaius Noster. Este semnificativ în acest context faptul că numeroși termeni juridici din glosarele menționate sunt tot din domeniul meoștenirilor și succesiunilor.

2. Din cercetările noastre nu trebuie să lipsească Dionisie Tracul sau

Gramaticul (190-70 a.C), format la școala din Alexandria, care a inventat scrierea a șase diftongi în limba greacă. Este cunoscut îndeosebi prin scholiile sale despre gramatica și scrierea greacă, expuse prin întrebări și răspunsuri sau *erotémata*, editată de A. Hilgard, *Scholia in Dionysii Thracis Artem grammaticam* - Leipzig, 1901, p. 329. Această operă a fost folosită ca izvor și model de călugărul bulgar Hrabăr în cunoscutul său tratat *Despre scriere - O pismeneh*, din secolul al X-lea. Hrabăr înseamnă Viteazul. E un pseudonim. Unii specialiști bulgari îl identifică chiar cu țarul Simeon (893-927), Slaviști ca V. Iagić (1895), cehii M. Weingart (1910) și, mai recent, Dostál (1963) au identificat textual acest izvor, din care Hrabăr a tradus vreo zece pasaje despre apariția scrierii grecești în raport cu vechile scrieri siriană, feniciană, ebraică, cu denumirea literelor ales-alfa «învață, cercetează» etc. Pe acestea Hrabăr le-a aplicat la scrierea slavă și la denumirea literelor alave. Hrabăr a preluat din Dionisie Tracul și modul de expunere - azu «eu», chiar fraze întregi.

De exemplu, că Slavii mai înainte nu aveau cărți, ci scriau cu linii și creștături, fiind păgâni: «crutamî i rězamî cîtecho i gatacho pogani soste» sau: apoi trecând mulți ani..., Constantin Filosoful le-a creat 38 de litere după cele grecești și după cele slave. Hrabăr a vrut să demonstreze originalitatea Slavilor în înființarea scrierii glagolitice de Chiril-Constantin, apostolul Slavilor din secolul al IX-lea și că scrierea greacă este mai mult de împrumut. Opera lui Hrabăr e polemică, redă antagonismul între Greci și Slavi, nu apologia scrierii chirilice (A. Dostál). E semnificativ, pentru problematica noastră, că la elaborarea acestui tratat călugărul Hrabăr a folosit ca izvor principal o versiune prescurtată a scholiilor lui Dionisie Tracul (erotémata). Astfel, strămoșii noștri traci au dat universalității nu numai pe zeul Dionisie din mitologia greacă, cum relatează Mircea Eliade, dar și pe acest Dionisie Gramaticul, care se afirmă nu numai în cultura bizantină, dar și în cea slavă. «Arta gramaticii sau *Tebne gramatiki* a lui Dionisie Tracul este prima operă de interpretări grafo-lingvistice și literare din Europa.

3. O altă creație a scriitorilor daco-romani sunt regulele muzicale sau ale cântării în biserică fixate în secolul al IV-lea de Niceta de Remesiana, în operele *De psalmodie bono* și *De-Deum laudamus*. Un ucenic al lui Niceta, cu alte colaborări, a alcătuit opera juridico-muzicală *Regulae magistri*, care s-a răspândit larg în Occidentul latin, prin prelucrarea sfântului Benedict, întemeietorul ordinului călugărilor benedictini. În cântarea bisericească autohtonă s-au constatat legături cu colindele, cu datinele (Dr. Vasile Tomescu, *Muzica daco-romană*, II, București, 1982, pp. 687-724). Doina geto-dacică ar trebui studiată, comparată cu doina baltică, cu dhena vedică și cu daena avestică. Nu se cunosc raporturile strânse între Niceta de Remesiana și Ulfila al Goților, care se pare că era de origine tot trac.

4. O altă pagină luminoasă în universalitate a înscris Ioan Cassian (360-435), «Dobrogeanul» sau «Scitul». Deși scriitor de limbă latină, care a

activat mai mult la Marsilia, a devenit și în Biserica Orientală deosebit de popular, prin operele sale despre organizarea vieții monastice, despre cele opt vicii sau păcate principale, despre *Convorbirile (Colationes)* cu monahi învățați din Egipt și Palestina, printre care Ioan Cassian a trăit 15 ani (*Patr. Lat.* 49, 1874 și 50, 1875).

Multe cugetări și exemple de ilustrarea și combaterea viciilor din operele lui Ioan Cassian se identifică în literatura paremiologică florilegică de tipul *Fiore di virtù*, scrisă de un scriptor din Bologna (1316-1323), răspândită prin sute de manuscrise și peste 50 de ediții, începând cu incunabulele (cf. Maria Corti, Cesare Segre etc.). S-a tradus în zece limbi, inclusiv în limba română (sec. XVI din italiană și din slavă, iar la 1700 din versiunea greacă). În română s-a tradus din originalul italian, de 35 de capitole, pe la 1550. Din română s-a tradus în slavona rusă, în anul 1592.

Dar mai puțin se cunoaște răspândirea operelor lui Ioan Cassian în literaturile slave, în manuscrisele slavo-române și române din secolele XVI-XVIII. Astfel, *Sbornicul* manuscris 4250 (anul 1728) din BCS cuprinde un florilegiu de sute de pagini sub titlul *Calea spre împărăția cerurilor (Puț kŭ carstvu nebesnomu)*. Materialul este selectat îndeosebi în *Convorbiri (Beseady)*, din tratatul *De acto vitiis* și se traduce integral *Oratio Dominica (Molitva Gospodinia)*, importantă prin profunda și bogata interpretare a lui Ioan Cassian, care depășește celelalte versiuni interpretate de prietenul său Ioan Hrisostom, tradusă și în limba română (sec. XVI), de versiunea lui Teofilact, arhiepiscopul de Ohrida al Bulgariei, ori de versiunea lui Damaschin Studitul, tradusă în română după originalul grecesc (1642).

Slavona de redacție ruso-ucraineană a versiunii lui Cassian păstrează pecetea apăsată a originalului latin. Deși operele lui Ioan Cassian se traduseră și în greacă încă din secolul al V-lea și erau mult prețuite de cărturarii bizantini, ca Fotie (sec. VIII) etc., totuși întregul florilegiu s-a tradus și în slavă din limba latină. A contribuit la aceasta și curentul de occidentalizare a culturii Slavilor de răsărit promovat în secolul al XVII-lea de Petru Movilă și continuat în secolul al XVIII-lea de reformele lui Petru cel Mare. Prin conținut, operele lui Cassian corespundeau și curentului ascetico-pietist promovat și de Paisie Velicicovschi de la mănăstirea Neamț. Astfel, după un mileniu și câteva secole de la alcătuire, operele lui Ioan Cassian se citesc în slavonă și în română de urmașii săi din patria-mamă. Se continuă astfel o tradiție străveche.

5. În această tradiție și în universalitate se încadrează mai adânc și mai larg Dionisie Exiguus, cel mic sau smerit, zis și «Scitul cu obiceiuri romane» (Cassiodor). A rămas legat toată viața de meleagurile dobrogene și de oameinii lor «cu inimă înfocată și cu năravuri blânde». Pentru confracții săi din Scitia Minor a tradus și a alcătuit cărți speciale, susținându-i la Roma în disputele cristologice. Dionisie a ajuns la Roma plecând din Constantinopol în anul 496, fiind chemat de papa Gelasius, care avea nevoie de un astfel de spe-

cialist în greacă și latină. Dionisie a activat sub zece papi. Preda, împreună cu prietenul său Cassiodor, Dialectica la Școala de cultură de pe lângă mănăstirea Vivarium. Spirit ales, practic, înzestrat cu o memorie fenomenală și cu o uriașă putere de muncă, a tradus și a creat numeroase opere variate, actuale și azi. Biografia îl caracterizează elogios, o bibliotecă vie, ambulantă, atotștiutor, biblist, patrolog, hagiograf, mare magistrul în canoane, în dialectică; ca astrolog devine părintele erei creștine, fiind cel mai citat autor din lume. O adevărată podoabă a Bisericii creștine (dr. A.I. Tăutu - Roma) - *vir ingenio et scientia magnus atque clarissimus* (Trithemius, 1628) etc. Prin anumite opere, leagă Europa de Africa și Asia. O largă răspândire a avut colecția celor o sută de exemple din viața sfinților părinți, hagiografiile, omiliile și codicele *Dionysiana*.

Pe măsură ce se cunoaște istoria acestor opere în diferite limbi și culturi, importanța lor și a lui Dionysie Exiguus crește. Sub acest aspect, fiecare operă ar trebui studiată monografic istorico-comparat și cu ilustrări sau ediții de texte după manuscrise.

După constatările noastre, unele manuscrise slave și slavo-române se identifică integral sau parțial texte din operele lui Dionisie Exiguus: *Omiliile* despre aflarea Sfintei Cruci, a capului lui Ioan Botezătorul, despre frumoasa Thais, desfrânata Egiptului, care, pocăindu-se, devine sfântă (ca și Maria Egipteanca), ori ca exemple izolate din florilegiul patristic despre femei, scris la Vidin, pe la 1360. Unele fragmente din *Viața lui Pahomie* există și în *Pravila de la Govora*. Surprinzător este că se identifică chiar canoane și părți din *Dionysiana* sau *Codex canonum ecclesiasticorum Dionysii Exigui* (519-520). Foarte răspândite sunt: epistola lui Ciril de Alexandria, urmată de cele 12 anatematisme contra ereziei nestoriene. Dionisie le-a tradus în latină și le-a introdus în Codexul de canoane, uneori la început, alteori la sfârșit. Adâncind cercetarea - istoric, comparat și textologic -, am ajuns la concluzia că Metodie, apostolul Slavilor, a folosit ca model și izvor în alcătuirea *Nomocanonului* său nu numai *Nomocanonul* lui Ioan Scolasticul - cum e stabilit în știința contemporană -, dar și *Codicele Dionysiana*, pe care l-a putut cunoaște atât în Bulgaria, cât și în Marea Moravie, unde contactul cu penitențialele latine era mult mai strâns. După relatările marelui slavist și canonist ceh Iosef Vașița, Metodie a primit de la Ioan al VIII-lea, în anul 879, un penitențial *Hadriana* sau *Dionysiana*, trimis odată cu bula *Industriae tue*, prin care Metodie a fost numit arhiepiscop de Sirmium, de Panonia și Moravia. Depindea astfel direct de Roma, nu de episcopatul german de Salzburg, condus de episcopul Viching, om rău și viclean, care lupta crunt împotriva misiunii cirilo-metodiene, în limba slavă, din Marea Moravie și Panonia. La un an după aceea, Metodie definitivează *Nomocanonul* său, în care introduce, sub același titlu din *Dionysiana* și în aceeași ordine, primele 50 de canoane apostolice și canoanele sinoadelor ecumenice și locale, până la sinodul de la Calcedon (451), din vremea lui Dionysie. De aceea și Metodie se oprește tot aici,

deși până în 880 se ținuseră în Biserică și alte sinoade, îmbogățind tezaurul de canoane.

Identitatea de conținut e mai mare, pentru că Metodie preia aceleași canoane, pe sinoade, care erau și în *Dionysiana*. Ca și Dionisie, Metodie omite, de exemplu, canonul 28 al Sinodului de la Calcedon sau adăugirile prin care se susținea întăietatea uneia din Biserici. Dionisie pune mai presus autoritatea sinoadelor ecumenice. Metodie urmează tactica lui Dionisie, pentru a păstra, ca și el, «vechile obiceiuri». Pe versiunea latină a canonului apostolic din codicele Jimram apar glose în limba slavă, dar cu litere latine, după versiunea din *Nomocanonul* lui Metodie. Textul e identic, ca și al altor canoane din *Dionysiaha*, pe care le-am colaționat cu *Nomocanonul* lui Metodie. *Nomocanonul* lui Metodie conține și părți din alte izvoare. E o compilație originală, care a devenit model și izvor în dezvoltarea literaturii nomocanonice la Slavii ortodocși până în secolul al XVII-lea. Chiar Efrem, care alcătuiește în Bulgaria al doilea *Nomocanon* slav a folosit ca model atât *Nomocanonul* metodian, cât și *Dionysiana*, traducând direct din latină, nu din greacă. Canoanele 27 Calcedon despre răpirea fetelor, 2 Laodicea, 6 Gangra etc. sunt traduse după originalul latin mai textual decât traducerea lui Metodie. Cunoscutul jurist rus A.I. Pavlov, cercetând manuscrisele ajunse în Rusia din Marea Moravie și din Bulgaria, constată în 1869 că cel mai vechi *Nomocanon* slavo-rus conține aceleași canoane ca și codicele lui Dionisie Exiguus, care se bucura de mare autoritate. Este practic, schematic, critic. Canoanele sunt rezumate separat și pe sinoade. De aceea *Dionysiana* pătrunde adânc în cele mai vechi *Nomocanoane* slave. Se păstrează în literatura nomocanonică de mai târziu, în *Kormceaia kniga* sau *Cartea de îndrumare*, cu o istorie atât de bogată în literatura rusă. Se păstrează în vreo 200 de manuscrise și în edițiile din 1650 și 1653 (A.I. Scepov, 1983), care s-au răspândit și la noi, ca și în manuscrise din secolele XV-XVII. Chiar în pravi-
lele românești «Coresi» (1560-1562) și mai ales în *Pravila de la Govora* (1640-1641) s-au transpus din izvoare medio-bulgare canoane și capitole întregi, nu numai din *Nomocanonul* lui Metodie, dar și din *Dionysiana*, a cărei origine «scitică» și istorie spectaculară ne obligă să o studiem și să o cunoaștem în toată amploarea ei.

UN VESTIGIU PALEOCREȘTIN, LA CARANSEBEȘ

de C. RĂILEANU

Unul din argumentele cele mai convingătoare privind persistența și continuitatea populației daco-romane - și după operația de mici proporții ale retragerii trupelor aureliene - sunt vestigiile paleocreștine, atestate pe întreg teritoriul fostei Dacii și deci, implicit, pe teritoriul Banatului de azi.

Repertoriul mărturiilor arheologice paleocreștine, așa cum ne este prezentat în ultima lucrare de sinteză privind istoria Banatului, cuprinde un număr de 15 obiecte provenite din 11 localități¹. Cu toate că numărul acestora pare a fi mic, în comparație cu multitudinea așezărilor daco-romane din această zonă, totuși dispersarea lor topografică, pe o arie întinsă care acoperă aproape în întregime suprafața Banatului istoric, oferă posibilitatea de a concluziona cu certitudine asupra *factorului de spiritualitate creștină* a elementului autohton, în corelație directă cu *romanitatea* sa și definirea ca atare a celor două noțiuni drept «coordonate ale etnogenezei române»².

Sub acest generic semnalăm înscrierea în repertoriul arheologic bănățean al celui de al 16-lea vestigiu paleocreștin și, respectiv, cea de a 12-a localitate privind această problematică a arheologiei noastre.

Este vorba de un *capac de vas* ceramic care are, la partea superioară a mânerului de prindere, o *cruce*, și care a fost identificat la Caransebeș³.

Din consultarea raportului de săpătură, publicat, al șantierului arheologic din Măhala-Caransebeș (unde s-a descoperit o «villa rustica» romană)⁴, din care s-a recoltat materialul în care figurează și obiectul menționat, relevăm - pe lângă alte detalii - și informații (e drept, succinte) destul de prețioase care să elucideze, cu aproximația posibilă, unele probleme legate de semnalarea respectivă, ca de pildă:

- precizări despre una din categoriile de ceramică («roșie și arsă oxidant»), care figurează în inventarul așezării⁵;
- apariția în contextul săpăturilor (executate în anii 1973-1976) a unui număr «destul de mare» de *capace* cu butonul tăiat⁶;
- aprecierea privind datarea începutului de construcție romană ca fiind «foarte probabil din secolul II»⁷.

În altă lucrare, apărută în literatura de specialitate⁸, constatăm că în apropiere, la circa 1 km sud de «villa rustica» s-a mai descoperit o construcție romană, de dimensiuni 50x50 m, ba chiar că ar fi vorba, în perimetrul zonei respective, de un «complex de construcții»⁹ (deci de o așezare stabilă în epoca stăpânirii romane, n.n.), pe care autorii o datează din «a doua jumătate a secolului II»¹⁰.

Aceste informații de ordin arheologic, furnizate de autorii săpăturilor, ne oferă o bază documentară suficientă, de sprijin, atât pentru o localizare precisă a capacului cu însemn paleocreștin, la Caransebeș (Măhala), cât și pentru încadrarea cronologică a acestuia în a doua jumătate a secolului II.

Această încadrare cronologică, fie exprimată sub rezerva și a altor cercetări ulterioare, de detaliu, constituie o surpriză, deoarece o datare așa de timpurie nu aparține nici unui obiect paleocreștin descoperit până în prezent în Banat¹¹.

Relevant este faptul că în 1974 a mai fost descoperit un capac paleocreștin (cu însemn cruciform) în apropierea zidurilor castrului de la Jupa¹².

Așadar, în repertoriul tipologic al obiectelor paleocreștine din Banat figurează numai două capace, iar distanța dintre locurile de descoperire nu e mai mare de 8-9 km, calculată pe traseul drumului roman imperial. În consecință, examinarea lor în paralel se impune cu necesitate, dat fiind faptul că ambele capace prezintă și asemănări, dar și deosebiri.

1. Capacul de la Tibiscum-Jupa are o formă conică, înaltă, cu un diametru de 11,8 cm, înălțime de 4,6 cm și terminat cu un mâner cilindric având diametrul de 3,3 cm¹³.

- Capacul de la Caransebeș-Măhala are corpul mult mai aplatizat, cu marginea întinsă, pentru aderare la gura vasului, cu pereții ușor arcuiți și care se termină printr-un mâner cilindric. Dimensiunile privind diametrul și înălțimea sunt apreciate ca ceva mai mici decât ale capacului de la Jupa (aproximativ 10-11 cm și 3,6-3,8 cm, iar diametrul mânerului de 3 cm)¹⁴.

2. Culoarea ambelor capace este roșie, rezultată prin ardere oxidantă, iar ca tehnică sunt de factură provincial-romană¹⁵.

3. Elementul cruciform se află, la amândouă capacele, reliefat pe partea superioară a mânerului de prindere, cu un desen aproape identic. Este o cruce cu brațele transversale egale cu cele ale trunchiului vertical (fără a se putea face vreo distincție între traversă și ax vertical), deci dintr-o fază nediferențiată a stilului de cruce greacă-orientală și latină.

Dar pe când crucea cu brațe egale de pe capacul de la castrul Jipa este confecționată ulterior fabricării vasului de către olar (deci după executarea procesului de ardere), confecționare obținută prin fierăstruirea modelului¹⁶, însemnul de cruce de pe capacul de la Caransebeș-Măhala este prelucrat de însuși meșterul olar, înainte de introducerea în cuptorul de ars. Bazăm această afirmație pe faptul că la acest capac nu se află urme de fierăstruire, iar unghiurile sunt mai drepte. În plus, crucea respectivă mai conține un element deosebit față de cea de la Jupa. Este vorba de un cerc înscris perfect în interiorul crucii, atingând cu circumferința sa toate cele patru vârfuri drepte ale desenului brațelor crucii.

Acest element circumscris, cercul respectiv, având un diametru de aproximativ 1,5 cm, nu putea fi confecționat ulterior procesului de ardere fără a deteriora mânerul capacului.

Din observațiile mai sus menționate se desprind câteva concluzii pe care vom încerca să le schițăm.

a) Capacul cu cruce de la Caransebeș-Măhala este datat din a doua jumătate a secolului II, pe când cel de la Jupa este datat în secolul IV-V¹⁷, deși, în acest al doilea caz, noi credem că încadrarea cronologică ar putea fi considerată în secolul III-IV¹⁸.

Drept urmare, cu greu putem rezista necesității logice de a conchide că creștinismul s-a răspândit în Dacia nu abia în a doua jumătate a secolului IV¹⁹, ci încă din a doua jumătate a secolului II, adică chiar în perioada de început a procesului de romanizare a populației autohtone geto-dacice. Și acest fapt ni-l demonstrează obiectul paleocreștin de la Caransebeș datat din secolul II. De altfel, și istoricul I.D. Suciu opinează asupra existenței unor creștini izolați în stânga Dunării încă din «vremea creștinismului timpuriu»²⁰.

Caracterul de «religio illicita»²¹ n-a împiedicat creștinismul să se infiltreze în toate provinciile romane (deci și în Dacia), atât prin intermediul trupelor auxiliare de garnizoană, cât și prin coloniștii sosiți «ex toto orbe Romano»²², profitând de orice moment de slăbire a persecuțiilor sau de unele toleranțe acordate: de pildă, Marcus Aureliu (161-180) sau chiar de către Comodus, spre sfârșitul domniei lui²³.

Existența vestigiului paleocreștin într-o fermă agricolă (villa rustica), aflată ceva mai departe de garnizoana castrului Tibiscum-Jupa, deci mai ferit de vigilența austeritate a oficialităților romane, presupune că pătrunderea creștinismului în Dacia s-a manifestat printr-o infiltrație în toate nivelurile stratificației sociale.

b) De asemenea, înclinăm a crede că cercul din interiorul elementului cruciform de pe capacul de la Caransebeș este de o influență local-autohtonă, traco-dacică și are legătură cu cultul soarelui, personificat în Gebeleizis, «marele tată cosmic». Acest cult a avut o largă răspândire în lumea traco-dacică, punându-și pecetea pe simboluri și ritualuri creștine, persistând de-a lungul veacurilor prin manifestări în iconografie (aureole și mandorle), în obiecte de cult (ripide) sau în simboluri de morminte²⁴. În acest din urmă caz, amintim că în zona Almăjului întâlnim încă vechi monumente funerare (pietre de căpătâi la morminte), care nu au formă de cruce, ci sunt simple lespezi rectangulare, pe care figurează un cerc cu axele punctelor cardinale. Semnificația lor? Rezonanțe, ce au străbătut negura vremurilor, ale etnicului românesc²⁵.

Această constatare, fie ea chiar la nivel de ipoteză, conduce la concluzia logică că elementul autohton, vitregit de independența sa prin noua stăpânire romană, a fost foarte receptiv noii religii care se răspândește sub o formă ilegală, deoarece aceasta conținea unele elemente care corespundeau eticei lor spirituale și, în același timp constituia și mijlocul de manifestare a rezistenței sale, fie ea chiar pasivă, față de panteonul cultului oficial.

Ori acest gen de armonizare a simbolurilor cultului autohton cu cel

nou, creștinismul apărut în lumea romană, nu-și putea afla manifestarea decât între niște jaloane cronologice amplasate înainte de perioada constantiniană.

Așadar, populația autohtonă din cadrul complexului de așezări daco-romane din zona de sud a Caransebeșului (Măhala, Câmpul lui Corneanu, Câmpul lui Andri sau, mai bine zis Adrian, n.n.), avea un nucleu creștin, o comunitate care avea posibilitatea să-și producă vase proprii de cult creștin, cu capacul ornat prin semnul de cruce, dar influențat de cultul străvechi autohton.

c) Elementul cruciform - crucea cu brațe egale -, simbol creștin inițial și nediferențiat ca formă, specific primelor secole ale erei noastre, demonstrează că creștinismul s-a răspândit în Dacia chiar din momentul simbiozei daco-romane, adică chiar în perioada de început a etnogenezei poporului român.

Se știe că poporul nostru este păstrător al vechilor tradiții. Și astăzi se mai întâlnesc prin cimitirele noastre cruci vechi de piatră, dăltuite de meșteri populari până în secolul al XVIII-lea, care păstrează forma inițială de cruce cu brațe egale, vechea cruce greacă²⁶.

Răspândirea acestui gen de cruce nu este semnalată numai în regiunea muntoasă a Banatului, ci ea se află prezentă și în cimitirele din zona de câmpie^{27a}, ceea ce înseamnă că teritoriul întregului Banat istoric a fost stăpânit de Romani și că procesul de romanizare s-a produs în aceleași condiții și în mod uniform, ca pe întreaga zonă geografică a pământului românesc.

După forma ceramicii, obiectele paleocreștine aflate pe teritoriul fostei Dacii nu pot să fi aparținut unor popoare migratoare, care s-au scurs pe aceste meleaguri după retragerea aureliană, așa cum încearcă să susțină unii istorici străini, adversari ai continuității.

Adevărul istoric nu poate fi falsificat pentru a fi pus în slujba unor scopuri politice. Aceasta ne-o demonstrează și obiectul paleocreștin identificat la Caransebeș și datat în secolul II. El este încă o dovadă a romanității noastre, a persistenței și continuității poporului român prin însăși spiritualitatea sa, ce dăinuie de milenii, prin arta și tradiția sa, prin limba care conservă amintirea începuturilor creștine ale neamului românesc.

«Toate popoarele din jurul Daciei își cunosc data precisă când au devenit creștine, cu anul și, uneori, chiar ziua, căci toate au adoptat noua religie târziu, din calcule politice minuțios chibzuite. Poporul român însă n-o poate preciza, deoarece n-are certificat de botez. S-a născut creștin, în mod spontan, natural, odată cu formarea romanității sale, la a cărei desăvârșire creștinismul popular și-a adus contribuția cea mai de seamă»²⁸.

Poporul nostru nu-și poate preciza data încreștinării pentru că acest proces s-a produs lent, de jos în sus, printr-o acțiune voluntară și nu prin bule pontificale sau constrângeri regești marcate prin «monumente-simbol»²⁹ ale

târziilor geneze statale; nu s-a produs atunci când creștinismul era o religie oficială și dominantă, ci s-a produs în perioada primului început, adică chiar în secolul al II-lea.

Încreștinarea s-a desfășurat în mod concomitent cu procesul de romanizare, cu procesul de formare a poporului român. Între aceste două noțiuni istorice, *etnicitate* și *spiritualitate*, este o interdependență absolută. Acest fenomen istoric, specific românesc, a fost admirabil exprimat de către eruditul istoric și arheolog Radu Vulpe, printr-o formulare de o logică impecabilă: «Dacă poporul nostru n-ar fi fost roman... ar fi devenit totuși creștin, ca și neamurile străine din vecinătatea sa, dar dacă n-ar fi fost creștin, atunci în acel moment de mare răscruce, este îndoielnic că ar mai fi rămas roman»³⁰.

Obiectul paleocreștin de la Caransebeș, corelat cu alte argumente, cum ar fi cele de ordin numismatic, precum și cu dovezi de ordin topoarheologic sau onomasiologic, vine să întregească argumentele privind sorgintea și etnogeneza poporului nostru, persistența și continuitatea sa în cadrul granițelor istorice actuale, atestate de peste două mii de ani.

NOTE

1. I.D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, pp. 24-32. Lucrarea cuprinde o bibliografie selectivă a tuturor studiilor și articolelor de specialitate (vezi notele 1-34) care se referă la vestigiile paleocreștine din Banat, operând critic asupra opiniilor și ipotezelor formulate.

2. Radu Vulpe, *Romanitate și creștinism...*, în «De la Dunăre la Mare - mărturii istorice și monumente de artă creștină», Galați, 1977, p. 16.

3. Obiectul a fost identificat în data de 11.04.1978, la Muzeul orașenesc din Caransebeș.

4. E. Iaroslavski, «*Villa rustica* la Caransebeș», în «Banatica», III, Reșița, 1975, pp. 355-363.

5. *Ibidem*, p. 359.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*.

8. M. Petrovsky - Richard Petrovsky, *O construcție romană descoperită în Caransebeș*, în «Studii și comunicări de etnologie și istorie», Caransebeș, 1977, pp. 311-320.

9. *Ibidem*, p. 316.

10. *Ibidem*.

11. C. Daicovicu, *Există monumente creștine în Dacia Traiană în sec. II-III?*, în «Dacica», Cluj, 1969, pp. 505-516; I.I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania*, în «Studii teologice», 1958, nr. 5-6, pp. 312, 337, 339; M. Macrea, *A' propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie*, în «Dacia», XI-XII, 1948, p. 301; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, cap. B, pp. 141-159; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, pp. 74-85; M. Moga, *Vestigii paleocreștine în Banat*, în «In memoriam Constantin Daicovicu», Cluj, 1974, p. 266; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972, pp. 29-34; I.B. Ghița, *Obiecte paleocreștine din Banat*, în «Mitropolia Banatului», 1974, nr. 4-6, p. 311; I. Barnea, *Monumente de artă creștină*, în «Studii teologice», 1958, nr. 5-6.

12. M. Moga, *op.cit.*, pp. 259-266. Obiectul în original se află în prezent la Muzeul Republicii din București, iar câte o copie deține Muzeul Banatului și Colecția Muzeală a Mitropoliei Banatului din Timișoara.

13. M. Moga, *op.cit.*, p. 263.

14. Capacul fiind în vitrină, nu am avut posibilitatea unei măsurători directe.

15. M. Moga, *op.cit.*, p. 264 - referitor numai pentru capacul de la Jupa.

16. *Ibidem*, p. 263.

17. *Ibidem*, p. 266.

18. Considerăm că M. Moga a forțat oarecum datarea în secolul IV-V, pentru a fi în ton cu teoria lansată de C. Daicoviciu. Pe baza analogiilor cu capace similare ca formă, provenite din săpăturile de la Poienești (Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, M.A., I, 1953, p. 383), capacul de la Jupa poate fi încadrat cronologic în secolul III-IV. De altfel nivelul descris al construcției cu absidă în care s-a descoperit capacul (M. Moga, *op.cit.*, p. 264) nu corespunde unei faze atât de târzii, iar asemănarea cu planul similar de construcții cu absidă de la Histria, publicat de I. Barnea (*op.cit.*, p. 291) și datat în secolul V-VI nu poate să constituie un indiciu și un motiv pentru o datare asemănătoare.

19. C. Daicoviciu, *op.cit.*, p. 515.

20. I.D. Suci, *op.cit.*, p. 31.

21. M. Șesan, *Cultul, disciplina și viața creștină*, în «Istoria Bisericească Universală», București, 1975, p. 167.

22. M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969, p. 41.

23. I. Rămureanu, *Persecuțiile până la împăratul Comodus*, în «Istoria Bisericească Universală», București, 1975, p. 81.

24. Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, 1972, pp. 184, 208; V. Țigu, *Demistificarea misticului* (mss), lucrare trimisă la Congresul de tracologie, București, 1976, p. 3.

25. *Ibidem*, p. 11.

26. V. Birău, *Crucile de piatră din cimitirul din Ticvaniul Mare*, în «Mitropolia Banatului», anul XXV (1965), nr. 1-3, pp. 146-148.

27. În două cimitire cercetate în primăvara anului 1978, la Partoș și Folea, am constatat existența a cinci cruci din piatră de formă arhaică.

28. Radu Vulpe, *op.cit.*, p. 21.

29. Răzvan Theodorescu, «*Monumentum princeps*» și geneze de stat în Europa Răsăriteană (sinteză), în «Științele sociale și politice din România», 1977, nr. 5, p. 7.

30. Radu Vulpe, *op.cit.*, p. 22.

JUS VALACHICUM ȘI CONTINUITATEA POPORULUI ROMÂN

de TRAIAN DUMITRESCU

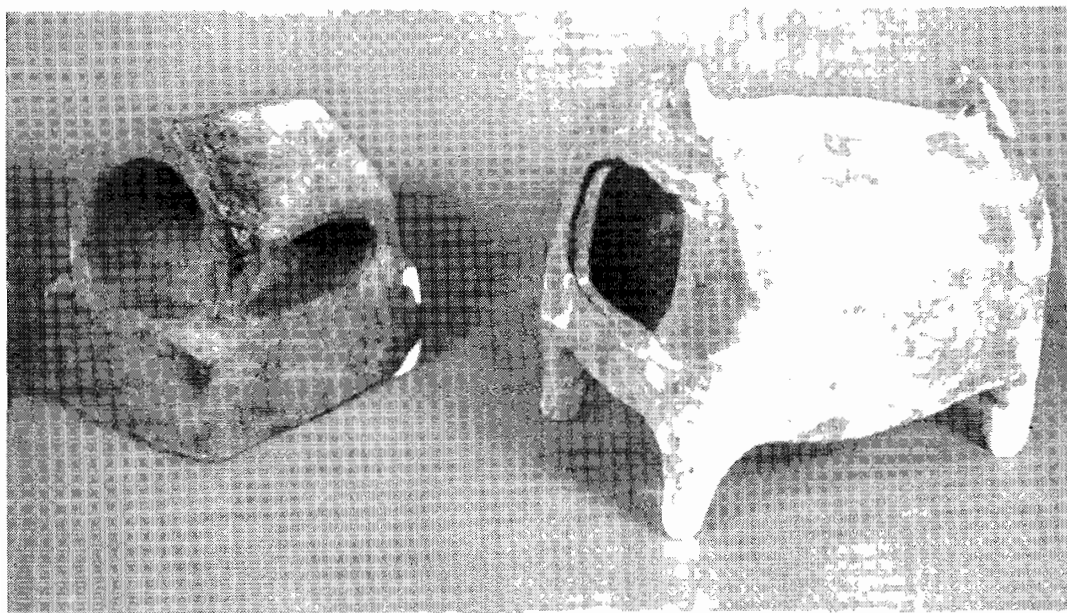
Pentru a avea o imagine clară și completă asupra evoluției vechiului drept privat românesc trebuie să cunoaștem modul cum era organizat omul din cele mai vechi timpuri și îndeosebi modul de organizare social-economică a Traco-Ilirio-Geto-Dacilor.

În perioada Comunei primitive, ca să obțină hrana necesară, omul a trebuit să se unească mai întâi în cete primitive, de la 800000/650000 - 50000 a.C., apoi în ginți matriarhale, în vremea paleoliticului superior, a mezoliticului și a începutului neoliticului. Începând cu neoliticul mijlociu și cu cel târziu, când s-a trecut la cultivarea plantelor și la aratul cu tracțiune animală, cu boi și apoi cu cai, rolul bărbatului în munca câmpului și în familie a devenit mai important. Creșterea rolului său a dus la considerarea filiației pe linia tatălui și astfel s-a trecut la familia patriarhală.

În perioada neoliticului, strămoșii noștri au fost organizați în triburi. După unii autori, în neoliticul târziu, prin roirea comunităților în diferite direcții - cum se contată în cadrul culturilor Cucuteni, Boian, Gumelnița și Sălcuța, la distanțe de sute de kilometri -, s-a ajuns chiar la o formă incipientă a unor uniuni de triburi. Proprietatea pământului era colectivă și celula de bază economică la începutul neoliticului o constituie obștea gentilică, ca spre sfârșitul acestei epoci să se treacă la obștea familială, adică la societatea formată din familie și gintă. Deși, în principiu, tot pământul era proprietate obștească, s-a recunoscut familiilor constituite dreptul de folosință personală pentru cultivarea legumelor și uneori a pomilor fructiferi, a viei, în jurul gospodăriei proprii și, mai târziu, chiar în vatra satului. Cu timpul familia pereche a devenit puternică, în detrimentul gintei.

În perioada constituirii democrației militare s-a trecut la transformarea obștilor familiale în obști sătești (pe la 800/600 a.C.), formă adoptată de Geto-Daci până la cucerirea Daciei de Romani, care s-a păstrat la populația dacică și în timpul cuceririi romane în comunitățile proprii, transmițându-se populațiilor daco-romane și apoi populației românești până prin sec. XIII-XV d.C. și izolat în unele «țări» din Transilvania, chiar ceva mai târziu.

În cadrul obștii sătești sau a vecinătății, pământul arabil era împărțit unor familii care-l munceau cu propriile unelte și-și însușeau produsele muncii lor, numai o mică parte rămânând în depozitele colectivității, pentru preîntâmpinarea anilor secetoși.

Cultura Gumelnița. Modele miniaturale de locuințe

Pășunile comunale (izlazarile = suhaturile), pădurile, bălțile și lacurile erau în folosință comună. Acest mod de proprietate s-a transmis din generație în generație, din timpul Geto-Dacilor până în secolul XX.

Traco-Geto-Dacii, ajunși la un nivel ridicat de civilizație pentru acele timpuri, cu case solide, chiar cu pereți pictați (ca cele din cultura Gumelnița), cu gospodării prospere, cu familii perechi și cu viață sedentară de milenii, au trebuit să stabilească reguli nescrise pentru reglementarea unor litigii ivite între membrii comunităților. Aceste reguli, transmise din generație în generație până astăzi, constituie baza dreptului privat la Români.

Acest drept autohton, născut din munca și folosirea pământului, a dus la stabilirea de norme de drept din cele mai vechi timpuri. El s-a numit *Jus Valachicum* și este diferențiat de dreptul neamurilor înconjurătoare, îndrumând viața poporului valah sau român și în statele constituite, ca Țara Moldovei și Țara Românească, și în statele străine: Bulgaria, Grecia, Albania, Iugoslavia, Ungaria. În unele ținuturi cotropite, unde a fost înăbușit, acest drept a subzistat, iar în Basarabia a constituit până nu de mult singurul izvor de drept oficial. El a trăit pe tot întinsul neamului românec, în sufletul țărănimii române, datină veche, originală ce s-a transmis din generație în generație, de milenii.

Scriitorii antici, ca: Iosif Flavius, Horațiu, Criton, Clement din Alexandria, Strabon, Jambique și Iordanes ne spun că Geto-Dacii cultivau valorile și regulile morale, *stabileau norme de drept și aveau concepții proprii juridice și politice*.

Dreptul vechi românesc - scris sau nescris -, după care s-a orânduit viața societății românești din cele mai vechi timpuri, s-a aplicat până către jumătatea secolului al XIX-lea, când s-a aplicat dreptul cel nou, de spirit apusean.

Savantul român George Fotino, profesor la Facultatea de drept din București, între cele două războaie mondiale, spunea: «Nu în pravile, ci în hrisoave și zapise poți afla concepția de viață juridică românească, de sub colbul hrisoavelor și al zăpiselor poți desprinde stropii de lacrimă - ochi ce sclipesc sub sprânceana de cenușă a uitării - și care au ajuns până la noi dintr-un învăluit încă în ceață» (G. Fotino, *Influențe bizantine în vechiul drept românesc*).

«Am cercetat instituțiunile noastre juridice, cu preocuparea de a determina întinderea și adâncimea aportului romanic, slav și bizantin și am ajuns, prin eliminare sau dozarea acestui aport romanic, slav și bizantin, să degajăm fondul străvechi tracic, deci s-a cercetat viața juridică a descendenților Ilirio-Tracilor, care sunt Albanezii și aceea a descendenților Frigo-Tracilor, care sunt Armenii; coroborând aceste rezultate obținute cu datele ce ni le pun la îndemână arheologia, etnografia și științele glotologice, am ajuns la convingerea (încheierea) că dacă în structura Dreptului consuetudinar românesc pot fi discriminate influențe romane, slave și mai puțin bizantine, în spiritul său

însă *Dreptul consuetudinar prezintă un «habitus» străvechi, pre-roman, autohton, de caracter tracic.*

«Civilizațiunea juridică autohtonă a putut fi înrăurită de geniul latin, de suflul slav sau de impulsul bizantin, dar în spiritul ei a rămas ea însăși - prezentând o dezvoltare istorică fără hiatus - a rămas aceea a aborigenilor Daciei, ai căror scoborători suntem» (G. Fotino, *Ce este vechiul drept românesc*. Extras din *Analele Facultății de drept din București*, 1939, nr. 1).

Un alt mare jurist și eminent profesor, Ion Mateiu, de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj, spune: «Pământul are caracter aproape sacru în conștiința țaranului român, căci el vine de la Dumnezeu, pentru hrana lui și a familiei sale. Înstrăinarea pământului este un act și un fapt care depășește sfera individuală, suscitând interesul întregii societăți, de aceea se întâlnește în zapise comunicarea că vânzarea s-a făcut cu «știrea» și deci cu învoirea întregii obști sau măcar a acelor care o reprezentau oficial, adică a bătrânilor». (Prof. I. Mateiu, *Vechi instituții de drept privat la Români din Transilvania*).

Se mai constată faptul că «contractul de vânzare imobiliară» era și un «act solemn», tocmai pentru că era un «act public», el efectuându-se în fața judei și juraților, care verificau mai întâi îndeplinirea tuturor condițiilor speciale, ca numai după aceea să se poată întocmi «înscrisul» (zapisul), pentru transferarea proprietății și a întabulării ei în Cartea Funciară a satului ori, la nevoie, a Scaunului. *Această solemnitate îmbracă oarecum «forma autentică» a actelor de azi, făcând deplină credință contra tuturor.* Contestarea lui nu mai era posibilă, garantându-se mai presus de orice riscuri dreptul de proprietate a cumpărătorului.

Românii liberi din Transilvania puteau să vândă și să cumpere, printr-un act scris numit «zapis» (scrisoare), iar pentru ca contractul de vânzare-cumpărare să fie valabil, trebuia să îndeplinească următoarele condițiuni:

- Consimțământul părților și al membrilor familiei vânzătorului;
- Anunțarea rudelor și a vecinilor pentru exercitarea dreptului de pre-emptiune;
- Vestirea proiectului de contract la «biserica», în trei duminici consecutive;
- Ținerea aldămașului;
- Redactarea înscrisului și după introducerea cărților funduare și
- Întabularea.

Publicistica vânzării era o condiție de fond a contractului, fără de care el era izbit de nulitate absolută sau de inexistență. În această obligație de publicitate a vânzărilor, ca o condiție a valabilității lor, se constată reminiscențe ale obștei familiale.

Alt fapt care demonstrează caracterul familial al proprietății este și *consimțământul necesar al celui alt soț și al copiilor* la operațiunea vânzării. Mai mult, se cerea adeziunea «rudelor», prin recunoașterea pe seama lor a

dreptului de preemțiune, toți membrii familiei fiind considerați coproprietari; și aici avem reminiscențe de netăgăduit ale obștei familiale, orice înstrăinare de pământ ce depășea sfera individuală suscitând interesul întregii societăți.

Instituția jurătorilor derivă din dreptul gentilic, deci este o instituție stră-strămoșească. Jurătorii nu erau martori care afirmau niște fapte; ei jurau numai temeinicia actului pretins de reclamant sau pârât.

Această concepție se observă și în Codul Caragea, din Muntenia: «Nu avea voie și nici drept să vândă pământ fără voia și consimțământul familiei, căci proprietatea era a familiei, iar nu a unei generații».

În Muntenia se da de știre mai întâi rudelor ascendente, descendente și colaterale, dar numai până la gradul al IV-lea, apoi devălmașilor și, în fine, vecinilor.

În Moldova, aveau precădere la cumpărare rudele până la spița a 6-a, răzeșii și megieșii (cf. art. 1432 din Codul Calimachi).

La Români din Moldova (inclusiv Basarabia) și Țara Românească, o mare parte din proprietatea rurală era sub formă indiviză, adică proprietatea moșnenilor și răzeșilor, formă care a existat de altfel pe tot teritoriul ocupat de poporul român.

Cetele de moșneni și de răzeși au avut un mare rol în trecutul nostru, ca toți Români de pretutindeni, luptând cu bravură pentru apărarea neamului și a pământului. Moșneanul era proprietar liber, nobilis, se socotea boier.

În vremurile străvechi, Români au stăpânit în indiviziune cea mai mare parte a pământului cetei, ca: pământul arabil, izlazul, pădurea, bălțile și lacurile; având însă bucăți de pământ stăpânite separat de fiecare individ în parte, pentru loc de casă, grădină, livezi de pomi și vie. Cu timpul, proprietatea individuală a crescut, reducându-se cea indiviză. Până în deceniul al treilea al veacului nostru, în unele sate, mai ales de la munte, în unele cazuri, o parte mare din moșie era neîmpărțită, izlazurele și îndeosebi pădurile, pe care le stăpâneau cu toții la un loc.

În legătură cu înscrisurile ce se întocmeau între Români cu ocazia unei vânzări și cumpărări de pământ, redăm mai jos un astfel de act, numit

Z a p i s

Adecă eu Eva Ancă vânzu locu den vârtoape la Nepotu mieu akim pieitori pe 10 florinți Locu de o ferdălă vecin Onea din Mal pe de o parte Savina broți in veci să fie al lui nime să nul mai scoată.

Cu voia la toți ficiori lor și featele

Per credințare Punem și degetele

Eu Eva Mama lor

Eu Toma

Eu Samoilă

Eu Ana

Eu Mărie

Aprilie 26 zile 1808

Ioan Radu m.p.

Z a p i s

Facem noi cei mai de jos Iscăliți precum că am vândut Partea noastră de Livadie din Mârșa Avrigului în zmidea vecin, mai aproape Matei Radu, și Achim Mateiu, vândută cu acești bani 30 Triizăci de zloți la acest vecin numit Achim Mateiu, Pieitoare cu Aldămaș cu vestire la neamurile toate, și pentru buna credință să dă acest zapis întărit cu iscăliturile noastre vânzătorii

Ioan al tomii radu

Marie lui Samoilă Vâlcu

Eu Ioan Dordun jude

La aldămaș am fost

Toma Luca jurat

Adam Ilie jurat

Adam Stănilă vornic

Sebițu de sus, 29 iunie 1824

Ioan Radu m.p.

Dascăl

Noi, Românii din Transilvania, Țara Moldovei și Țara Românească și de pretutindeni unde ne-am aflat și constituit, fiind popor de baștină, pe un mare teritoriu de la Nipru, Carpații Nordici, Dunărea de Mijloc, Marea Adriatică și Marea Egee, ca scoborători direcți din marele neam al Iliro-Traco-Geto-Dacilor, am creat obiceiuri juridice pe care popoarele venite și suprapuse peste noi au trebuit să le adopte, aceasta constituind o dovadă puternică și fără putință de tăgadă a continuității noastre pe aceste meleaguri de multe milenii.

HIDRONIMUL DUNĂRE

de ION IONESCU

Teritoriul daco-moesic de formare a limbii și a poporului român a străbătut pe marele fluviu al Europei Centrale, numit de Napoleon «regele râurilor europene», pentru care Românii au un nume, care este numai al lor, *Dunăre*, moștenit de la înaintașii traco-daci.

Prin elementul final *-re*, el se deosebește atât de numele celtic adoptat de Romani: *Danubius*, *Danuvius* (la Caesar), de Greci: *Danouvis*, *Dounavis* (la Pseudo-Caesar din Nazians), în gotică: *Donawi*, *Dunawi* (nominativ), *Dunaujai* (dat.), în vechea slavă *Dunavŭ*. Numele germanice și slave ale Dunării se explică «pornindu-se de la cazul oblic *dānav-* (sl. *Dunav-*, din germanică; s.cr. *Dünâj*, ung. *Duna*). Forma latină pleacă, de asemenea, de la *danav-*, din care s-a refăcut un *Dānus-*, *Dānuv-*; *Danuvius* este rezultatul unei contaminări a acestor forme cu *fluvius*»¹.

Românii din sudul fluviului nu cunosc, ca și celelalte popoare balcanice, decât forma fără *-re* final. Aromânii au forma *Dunav*, *Duna*. Este evident că numele lung de *Dunăre* n-a putut să fie adus din dreapta fluviului. El a continuat să trăiască în stânga fluviului în vorbirea Dacilor romanizați².

Strabon (63 a.C. - 19 d.C.) ne-a transmis (*Geografia*, VII, 3, 13, C. 304) informații prețioase despre Dunăre: «Ei (Geto-Dacii) numeau *Danubius* partea superioară a fluviului și cea dinspre izvoare până la cataracte. Ținuturile de aici se află, în cea mai mare parte, în stăpânirea Dacilor. Partea inferioară a fluviului, până la Pont, de-a lungul căreia trăiesc Geții, ei o numesc *Istru*. Dacii au aceeași limbă ca și Geții»³.

O altă informație din antichitate despre *Dunăre* ne-a fost transmisă de gramaticul Servius, un glosator al lui Vergilius, în legătură cu practica religioasă a Geto-Dacilor, care atunci când porneau la război aveau obiceiul să bea apă din Dunăre, după un anumit ritual, «ca pe un vin sfințit și să jure că nu se vor întoarce la căminurile lor decât după ce au ucis pe dușmani»⁴.

Fluviul Geto-Dacilor *Dunari(s)*, cu numele pentru cursul mijlociu și superior, și cu numele *Istru*, pentru cursul inferior, a fost considerat în antichitate un fluviu sacru, ca și alte fluvii: Nilul, Gangele, etc., și a fost reprezentat antropomorf prin zeul fluviului Danuvius pe Columna lui Traian la Roma, cărui i s-a adus jertfă de către împăratul Traian la trecerea Dunării, în Dacia, pe la Drobeta⁵.

Ținând seama de aceste informații istorico-literare păstrate din antichitate, reluăm spinoasa problematică a *hidronimului Dunăre*, care este de «o importanță covârșitoare pentru trecutul poporului român»⁶.

Tema *Dana-*, mult discutată, a fost considerată fie iranică, fie celtică,

traco-dacă sau pre-indoeuropeană.

G. Ivănescu a consacrat, în 1958, un studiu critic etimologiei hidronimului *Dunăre*, în care a analizat ipotezele formulate până la acea dată de Max Förster, P. Skok, A. Stender-Petersen, V. Kiparski, Kretschmer, Pia Laviosa Zambotti, pe care le respinge îndreptățit. Înrudirea între numele românesc *Dunăre*, germ. *Donau* și lat. *Danuvius* a fost un fapt admis de totdeauna. Greutatea insurmontabilă, afirmă G. Ivănescu, o ridică pentru românescul *Dunăre* elementul final *-re*⁷.

În avestică (limba iranică a redacției sassanide a Avestei) se întâlnește forma *dānu* (= trüfelnde Flüssigkeit, Tau, Nebel), iar forma intermediară este în osetă *don* (= Fluss), care ar explica după majoritatea cercetătorilor originea etimologică a primului element din numele *Donau*, *Danuvius*, *Dunăre*. G. Ivănescu afirmă că în limba georgiană se găsește *den* (= apă, fluviu) și *dena*, nume de acțiune (a curge). Un nume de acțiune (particiul prezent) în *-are* (cf. georgianul *mdinare*) seamănă a fi termenul care se găsește la baza românescului *Dunăre*, mai exact a hidronimului trac *Donari*. Prezența lui *Don* în Europa, în teritoriul irlandez, s-ar datora popoarelor caucaziene care au emigrat într-o epocă preistorică înaintea migrației indoeuropene. Expansiunea acestui nume către apus nu s-ar fi făcut prin *Sciți*, ci prin *Jafetiți*⁸.

Vasile Pârvan a arătat că rădăcina *dāna-* avea și varianta scito-sarmatică *dōna* (cf. osset *dōn*). Sensul pe care îl adaugă *-ri*, pe care îl consideră sufix, este un determinant intensificativ al rădăcinii de bază, și explică *Dūna-ri* ca «râul prin excelență, râul mai mare decât celelalte»⁹. Explicația de «râul mare» pentru românescul *Dunăre* a fost acceptată și de Ernst Gamillscheg¹⁰.

În indoeuropeană, radicalul *dā-* însemnează *flüssig*, *fliessen* (= curgător, a curge). Același înțeles îl are, în indoeuropeană, și *reie-*, *ri* (= bewegen, fliessen = a mișca, a curge)¹¹. Este exclus ca două elemente componente în același nume compus: *Dana-ri*, să însemneze aceeași noțiune de *a curge*, *fluviu*, *râu*, și atunci se impune căutată o altă justificare etimologică.

Având în vedere că *Donau*, *-au* (got. *ahwa*) însemnează *râu*, *apă*¹², în *Danuvius* avem (*flu*)*vius*, iar *Dāna-ri*, *Dúnari* păstrează pe *-ri*, care însemnează tot *râu*, *fluviu*, *a curge*, deducem că *-ri* nu este sufix și nici o formă flexionară verbală *-are*, ci un cuvânt traco-dac din grupa indoeuropeană satem, pe când *-au* (*ahwa*) și (*flu*)*vius*, forma contaminată de la *danaw-*, fac parte din grupa indoeuropeană centum.

În limba română indoeuropeanul *-ri* a evoluat normal cu *i* - *e*, de unde avem: *Dánari* - *Dunăre*, ca în *Márisos* - *Mureș*, cu *a* - *u* și cu *s(i)-ș*^{12a}.

Se impune în continuare explicarea primului element component *Dana-*.

Mircea Eliade, referindu-se la hidronimul *Dunăre*, a atras atenția că «texte Celților insulari aduc precizări semnificative. Mama zeilor era o zeiță: *Danu* în Irlanda, *Don* în Țara Galilor»¹³. J. de Vries afirmă că la Celți

zeii descindeau dintr-o ancestrală *Dana*¹⁴. J. Przymusiński menționează că Marea Zeiță, mama zeilor, zeița irlandeză *Dana*, a fost adorată de un popor preindoeuropean în Europa, al cărei cult a fost moștenit și de Indoeuropenii noi veniți¹⁴. *Dana*, Marea Zeiță, mama zeilor, va fi fost întruchipată și adorată atunci în apele celui mai mare fluviu al Europei Centrale. L-au adorat și Celții și Germanii și Romanii și Geto-Dacii, ca o moștenire comună preindoeuropeană, și l-au numit *fluviul Dana* sau *fluviul Mării Zeițe Dana*: *Danau*, *Donau*, *Danuvius*, *Dánari*, *Dónari*, *Dunari* (- *Dunăre*) adică *fluviul sacru*.

Istoric, faptele s-au petrecut atunci când populațiile venite dinspre stepile nord-pontice de limbă indoeuropeană i-au asimilat în cursul secolelor pe autohtoni, adică la începutul epocii bronzului, circa 2000 de ani a.C. Atunci întregul spațiu carpato-danubiano-pontic a fost locuit de triburi numite proto-tracice, strămoșii direcți ai Tracilor, dintre Traci făcând parte și Geto-Dacii. În această perioadă, s-a trecut de la cultul chthonian al fecundității, întrupat de zeița mamă, la un cult uranian al soarelui, proces ce începuse deja încă din epoca eneolitică¹⁷. Se admite că separarea și cristalizarea triburilor indo-europene, la sfârșitul mileniului II a.C., a produs și separarea lingvistică și etnică¹⁸.

În această epocă istorică de separare și cristalizare a triburilor indoeuropene, la sfârșitul mileniului al II-lea a.C., când s-a produs și separarea lingvistică și etnică, putem considera prezența în grupul limbilor indoeuropene satem și centum a hidronimului *Dánari*, *Dónari*, *Dúnaro* (- *Dunăre*), *Donau*, *Danuvius*, nume propriu compus din două elemente lingvistice: *Dana-*, preindoeuropean moștenit, și *-ri*, *-re* și *-au* (*ahwa*), de unde și contaminarea în latină (*flu*)*vius*, din indoeuropeană.

În sprijinul tezei noastre aducem un argument concludent de ordin etnografic. Romulus Vulcănescu afirmă că: «Cele mai vechi mențiuni de *topogeneză sacră* relative la pământul Daciei anteromane sunt *hidronimele mitice*», din care fac parte, în primul rând, *hidronimul Dunăre*, considerat în antichitate ca «*fluviu sacru prin excelență*, pe marginea căruia *Tracii conspiră, se cuminică, jură și abjură în vreme de pace și de război*»¹⁹. Acest obicei transfigurat a fost remarcat și în vremea noastră, în unele practici rituale de apă, în clisura Dunării, în cercetările de teren efectuate de membri ai Grupului de cercetări complexe «Porțile de Fier»²⁰. În Hațeg, în Transilvania, centru curat românesc, se întâlnește numele apei curgătoare *Dunărica*, «socotită de tradiția locală un *râulet sfânt*»²¹. Impresionează această continuitate a tradiției în conștiința poporului român până în zilele noastre. Caracterul de fluviu sacru, ca fluviu protector la Români, «reiese și din legendele, baladele și poveștile despre Dunăre»²².

Dunărea face parte integrantă nu numai din spațiul geografic al României, ci și din însăși ființa psihică a poporului român, din vremea Proto-Tracilor și până în zilele noastre, adică de circa 4000 de ani.

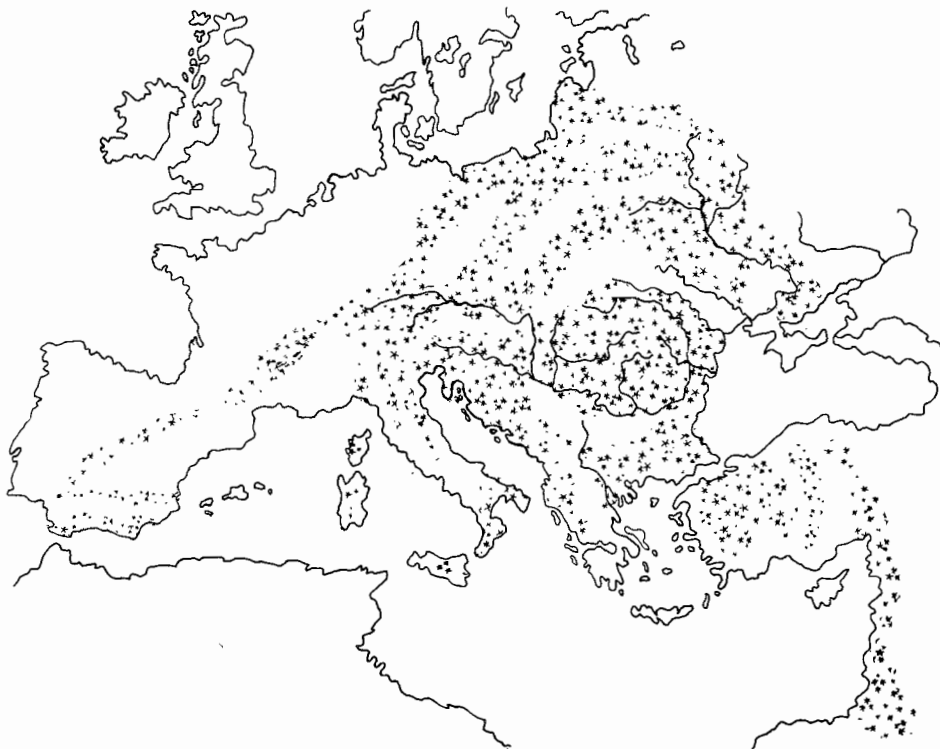
Dánari, *fluviul sacru*, *fluviul Mării Zeițe Dana*, mama zeilor în neolitic

și eneolitic, păstrat în limba română în continuare, prin prototracul *-ri - re* (= râu, fluviu): *Dunăre*, este certificatul cel mai autentic al permanenței existenței poporului român ca popor, în istorie, pe pământul carpato-danubian-pontic, pe care s-a născut și-l locuiește din vremea Proto-Tracilor și până astăzi. A spus-o cu claritate și cu imparțialitate și lingvistul german Ernst Gamillscheg, a cărui afirmație se impune și aici reținută: «Dacă am admite că Romanii colonizați în Dacia și urmașii lor s-ar fi pierdut fără urmă sau ar fi emigrat spre sud și vest, nu am înțelege cum s-ar fi putut păstra numele *Dona-ri-s*, împrumutat de la Traci. Aromânii, care s-au despărțit de Daco-Români cam pe la anul 1000 au reîmprumutat numele Dunării din vechiul turcesc *Duna*; tot astfel Albanezii, care au trăit timp îndelungat cu Români nordici. Numele vechi ar fi trebuit să dispară și la Daco-Români, dacă s-ar fi întors numai după multe secole în ținuturile locuite de strămoșii lor, unde în răstimp se pierduse orice reminiscență despre Tracii împăratului Traian. Numele Dunării a fost auzit și împrumutat de părinții Romani ai Românilor prin regiunea Porților de Fier și s-a păstrat acolo în continuitate neîntreruptă»²³.

NOTE

1. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1986, pp. 217-218.
2. Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 243.
3. *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 239.
4. *Servii Gram. in Vergilii Bucolica et Georgica commentarii*, ed. G. Thilo, vol. III, 1, p. 317; *Istoria României*, I, București, 1960, p. 334; Em. Condurachi, *Dunărea în orizontul geografic antic*, în SCIV, 20, 1969, 4, pp. 533-540.
5. Radu Vulpe, *Columna lui Traian. Monument al etnogenezei Românilor*, București, 1988, p. 24.
6. Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1958, p. 576.
7. G. Ivănescu, *Origine pré-indoeuropéenne des noms du Danube*, în «Contributions onomastiques», București, 1958, pp. 125-137.
8. *Ibidem*, p. 132.
9. Vasile Pârvan, *Considerații asupra unor nume de râuri daco-scitice*, București, 1923, pp. 21-22.
10. Ernst Gamillscheg, *Zum Donaunamen*, în *Zeitschrift für slavische Philologie*, III, 1926, p. 194 ș.u.
11. Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 1959, I, pp. 175, 862.
12. *Ibidem*, p. 78.
- 12a. *Istoria limbii române*, II, București, 1969, pp. 361-362.
13. Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, 1986, vol.II, p. 146.
14. J. de Vries, *La religion des Celtes*, Paris, 1963, p. 147.
15. J. Przyluski, *La grande déesse*, Paris, 1950, p. 37.
16. Dumitru Berciu, *Lumea Celților*, București, 1970, p. 189.
17. Vladimir Dumitrescu - Alexandru Vulpe, *Dacia înainte de Dromichete*, București, 1988, p. 57.
18. *Ibidem*, p. 64.
19. Romulus Vulcănescu, *Mitologia Română*, București, 1985, p. 464.
20. *Ibidem*.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*, p. 476.
23. Ernst Gamillscheg, *op.cit.*, text tradus în limba română de Sextil Pușcariu, în *Dacoromania*, Cluj, 1929, anul V (1927-1928), pp. 799-800, text menționat și de Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomasticeii*, București, 1933, pp. 153-154.

SPAȚIUL TRACIC

«Tracii sunt neamul cel mai numeros și mai răspândit din lume, după cel al Indienilor» (*Herodot*)

CUPRINSUL

Prof. univ. Pande Olteanu, <i>Influența scriitorilor străromâni asupra literaturilor slave</i>	1
C. Răileanu, <i>Un vestigiu paleocreștin, la Caransebeș</i>	9
Traian Dumitrescu, <i>Jus Valachicum și continuitatea poporului român</i>	14
Ion Ionescu, <i>Hidronimul Dunăre</i>	20